

ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ТАДБИРИНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ

ТАҲЛИЛ

АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНГОГО МЕРОПРИЯТИЯ

Рахимхўжаев Рустам Нишонхўжаевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси кафедра бошлиги, подполковник

Якубов Хушнудбек Шерифбоевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси катта ўқитувчи, подполковник

Аннотация. Мақолада тезкор-қидирув тадбирларининг тушунчаси ва моҳияти ҳақидаги масаланинг назарий жиҳатлари таҳлил қилинган. Тезкор-қидирув тадбирларига таъриф бершида эътиборга олинниши лозим бўлган омиллар келтирилиб, ушбу тушунчани қонунчиликка жорий этиши юзасидан таклифлар берилган.

Аннотация. В статье анализируются теоретические аспекты вопроса о понятии и сущности оперативно-розыскных мероприятий. Приводятся факторы, которые следует учитывать при формулировании понятия оперативно-розыскных мероприятий, и вносятся предложения по внедрению данного понятия в законодательство.

Таянч сўзлар: тезкор-қидирув фаолияти, тезкор-қидирув тадбирлари, субъект, мақсад, объект, ташкилий чора-тадбирлар, мазмун, элемент, хусусият.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, субъект, цель, объект, организационные меры, содержание, элемент, характеристика.

«Тезкор-қидирав фаолияти» тўғрисидаги қонунда «тезкор-қидирав тадбирлари»ни ўтказишнинг қонунийлик кафолатлари тизими белгилаб кўйилган бўлиб, унинг З-моддасига биноан тезкор-қидирав фаолияти «тезкор-қидирав тадбирлари»ни ўтказиш орқали амалга оширилади. Ушбу таърифдан тезкор-қидирав тадбирлари мазкур фаолиятнинг ўзагини ташкил этишини кўриш мумкин. Лекин амалдаги қонунда умумий «*тезкор-қидирав тадбирлари*» тушунчасининг мазмуни очиб берилмаган. Бу эса, фикримизча, тезкор-қидирав тадбирларини ўтказишида қонунийликка риоя этилиши ҳамда инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга салбий таъсир этиши мумкин. Шу билан бирга, Қонунда тезкор-қидирав тадбирларига таъриф берилмаганлиги ҳозирга қадар соҳа олимлари ўртасида турли хил қарашлар пайдо бўлишига, энг ачинарлиси, тезкорқидирав тадбирларининг нотўғри талқин этилишига олиб келмоқда. Натижада, соҳа мутахассислари орасида тезкор-қидирав тадбирларининг мазмун-моҳияти, тушунчаси, асосий белгилари ва тузилишини аниқлаштириш борасида ҳамон бир тўхтамга келинмаган [1, 18-б.].

Жумладан, О.В. Фирсов тезкор-қидирав тадбири тўғрисида фикр билдириб, унга қуйидагича таъриф берган: «*Тезкор-қидирав тадбирлари* — ваколатли шахслар томонидан қонун ҳамда бошқа норматив-хуқуқий ҳужжатларда назарда тутилган асослар ва тартибда тезкор-қидирав фаолиятини амалга оширишнинг аниқ шаклидир» [2, 168-б.].

Мазкур фикрга қўшилиш қийин, чунки келтирилган таърифда тезкор-қидирав тадбирларининг зарурий элементи «объект», «мақсад» ва «ташикий чора-тадбирлар» ўз ифодасини топмаган. Шунингдек, тезкор-қидирав тадбирларининг «*Тезкор-қидирав фаолияти вазифаларини ҳал қилиши учун зарур бўлган маълумотларни бевосита аниқлаши ва улардан фойдаланиши*»га қаратилган ўзига хос хусусияти назардан четда қолган[3, 6-б].

К.К. Горяинов, Ю.Ф. Кваша ва К.В. Сурковлар эса «*тезкор-қидирав тадбирлари* деганда мақбул вақтда жиноят факти ва жиноят содир этган шахсларни аниқлаб, уларга таъсир кўрсатиш имконини берадиган далилларни

(объектлар, ҳолатлар ва бошқаларни) излаш мақсадида бирлаштирилган, мувофиқлаштирилган ҳаракатлар мажмуи»ни [4, 200-б.] тушунишни таклиф этади. Ушбу олимларнинг тезкор-қидирув тадбирлари тушунчасига берган таърифига ҳам қўшилиш қийин. Чунки, унда тезкор-қидирув тадбирларини ўтказувчи *субъект* кўрсатилмаган, *мақсад* эса жуда тор ифодаланган, қолаверса, тезкор-қидирув тадбирларининг «*фақат ваколатли субъектлар томонидан тезкор-қидирув фаолияти вазифаларини бажариши учун белгиланган асосларга ва шартларга мувофиқ амалга оширилиши*» каби ўзига хос хусусиятлари қамраб олинмаган.

Бундан ташқари, К.К. Горяинов ва бошқа муаллифлар тезкор-қидирув тадбирларига «тезкор-қидирув фаолияти тўғрисидаги қонунда белгиланган тезкорқидирув фаолияти вазифаларини бажаришга қаратилган ошкора ва ноошкора куч, восита ва усуллар қўлланиладиган ҳаракат ёки ҳаракатлар мажмуи» [5, 281-б.] деб таъриф берадилар. Ушбу таърифга ҳам фақат қисман қўшилиш мумкин. Чунки унда тезкор-қидирув тадбирларининг энг асосий элементлари — *субъект* ва *объект* кўрсатилмаган. Шунингдек, тезкор-қидирув тадбирларининг «*норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган асосларга ва шартларга мувофиқ амалга ошириши ва зарур маълумотларни бевосита аниқлаш ва улардан фойдаланиши*» хусусияти назардан четда қолган.

Ўз навбатида, В.Г. Бобров *тезкор-қидирув тадбирларини «ноқонуний ҳаракатларни аниқлаш, олдини олиш, тўхтатиш ва очиш, қидирудаги жиноятчилар ва бедарак йўқолган шахсларни излаб топиш, шунингдек жиноятчиликка қарши курашда бошқа тезкор-тактик масалаларни ҳал қилиш учун муҳим бўлган тезкорқидирув ва бошқа маълумотларни, нарса ва ҳужжатларни олиш ҳамда улардан фойдаланишга қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига мувофиқ ташкил этилган ўзаро боғлиқ ҳаракатлар тизими»* [6, 4-б.] сифатида таърифлайди. Ушбу таъриф юқоридаги келтирилганларга қараганда бирмунча тўлиқ бўлса-да, лекин унда тезкор-қидирув тадбирларининг таркибий элементи бўлган *субъект* келтирилмаган. Таърифда тезкор-қидирув тадбирларининг «*фақат ваколатли субъектлар*

томонидан амалга ошириш, ошкора, ноошкора куч, восита ваусуллардан фойдаланиш» каби хусусиятларини қамраб олинмаган.

О.А. Вагин ва А.П. Исиченко эса тезкор-қидириув тадбирлари деганда «тезкорқидириув фаолияти тўғрисидаги қонунда белгиланган тезкор-қидириув фаолияти масалаларини ҳал қилишга қаратилган ошкора ва ноошкора куч, восита ва усуллар қўлланиладиган ҳаракат ёки ҳаракатлар мажмуи»ни [7, 281-б.] тушунишади. Бу таърифда ҳам тезкор-қидириув тадбирларининг *субъекти* ва *объекти* қўрсатилмаган. Таърифда «*тезкор-қидириув тадбирларининг қонуний мустаҳкамланганлиги, белгиланган асослар ва шартларга биноан ўтказилиши и ҳамда зарур бўлган маълумотларни бевосита аниқлаш ва улардан фойдаланишга қаратилган*» хусусиятлари ёритилмаган.

Д.В. Ривман тезкор-қидириув тадбирлари деганда «Тезкор-қидириув фаолияти тўғрисидаги қонун билан ваколат берилган субъектлар томонидан ўтказиладиган мураккаб (тизимлаштирилган), ташкилий жиҳатдан мақсадга йўналтирилган, жиноятчиликка қарш и кураш да аниқ тезкор вазифаларни ҳал қилиш учун мўлжалланган, маҳсус усул ва воситалар ёрдамида амалга ошириладиган, инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлат манфаатларини бузиш, шунингдек ноўрин (асоссиз) тажовуз қилишни истисно этадиган қатъий процессуал, тактик ва макон-вақт чекловларига эга бўлган норматив тартибга солинган ошкора ва ноошкора ҳаракатларни» [8, 81-б.] тушунади. Тушунча бирмунча тўлиқ берилганига қарамай, *объект* келтирилмаган. Тезкор-қидириув тадбирларининг «*қонунда белгиланганлиги, зарур маълумотларни бевосита аниқлаш ваулардан фойдаланишга қаратилганлиги ҳамда ошкора, ноошкора куч, восита ваусуллардан фойдаланиш»* билан боғлиқ хусусиятлари эътибордан четда қолган.

А.Н. Халиков тезкор-қидириув тадбирларини қуйидагича изоҳлайди: «Тезкорқидириув фаолияти тўғрисидаги қонунда белгиланган тезкор-қидириув фаолияти субъектлари томонидан тезкор-қидириув фаолияти вазифаларини бажариш учун зарур бўлган аниқ маълумотларни олиш ва қайд этиш мақсадида норматив-ҳукуқий ҳужжатлар талабларига мувофиқ ошкора ва

ноошкора воситалар ва усулларни бирлаштириб амалга ошириладиган ҳаракатлар» [9, 139-б.]. Ушбу таърифга қисман қўтттилитт мумкин, чунки муаллиф тезкор-қидирув тадбирларининг мақсадини «зарур бўлган аниқ маълумотларни олии ва уларни қайд этиши» сифатида ифодалаган. Фикримизча, мақсад «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунда белгиланган вазифаларини ҳал этиши» бўлиши керак. Шунингдек, таърифда тезкор-қидирув тадбирларининг «қонунда белгиланган асослар ва шартларга биноан ошкора, ноошкора куч, восита ва усуллар уйғунлигида ўтказилиши» билан боғлиқ хусусияти кўрсатилмаган.

А.Ю. Шумилов ҳам тезкор-қидирув тадбирларини «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунга биноан, тезкор-қидирув фаолиятини бевосита амалга оширувчи субъект (тезкор ходим, кўмаклашувчи шахс ва бошқалар)нинг мақсадларига эришиш ва тезкор-қидирув фаолияти вазифаларини ҳал этиш учун зарур бўлган ахборотни олишга қаратилган излов ҳаракати» [10, 183-б.] сифатида изоҳлайди. Фикримизча, ушбу таъриф ҳам тўлиқ эмас. Чунки муаллиф тезкорқидирув тадбирларининг мақсадини тезкор-қидирув фаолияти вазифаларини ҳал этиш учун зарур бўлган «ахборотни олии» сифатида берган. Назаримизда, мақсад тезкор-қидирув фаолияти тўғрисидаги қонунда белгиланган вазифаларини ҳал этиш учун зарур бўлган «ахборотни олии ва ундан фойдаланиши» бўлиши керак. Шу билан бирга, таъриф тезкор-қидирув тадбирларининг барча хусусиятларини қамраб олмаган. Тезкор-қидирув тадбирларини тезкор-қидирув фаолиятининг бошқа йўналишларидан фарқловчи хусусиятларидан бири «қонунда белгиланган асослар ва шартларга биноан ўтказилиши»дир. Юқоридаги таърифда эса бундай хусусият мавжуд эмас.

А.К. Закурлаев ва Ю.С. Пулатовнинг фикрича, «тезкор-қидирув тадбирлари — бу тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширишда ўтказиладиган, тўлиқ рўйхати тезкор-қидирув фаолияти тўғрисидаги қонунда белгиланган аниқ ҳаракатлар, тезкор-қидирув фаолиятининг таркибий элементларини ўзида ифодалайди, бу элементлар жамулжам ҳолда тезкор-

қидирув фаолиятини ташкил этади» [11, 76-б.]. Фикримизча, ушбу муаллифларнинг таърифи тўлиқ эмас, чунки унда тезкор-қидирув тадбирларининг элементлари бўлмиш *субъект*, *объект* ва *мақсад* кўрсатилмаган. Шунингдек, *тезкор-қидирув тадбирларини ўtkазishi асослари ва шартлари* каби хусусияти назардан четда қолган.

Хукуқшунос олимлар А.А. Хамдамов, Т.Р. Сайтбаев, С.Н. Гордеев, В. Каримов ва А. Е. Чечетиннинг тезкор-қидирув тадбирлари юзасидан берган таърифлари бошқа олимларникига нисбатан мазмунан бой чиққан. Жумладан, А.А. Хамдамов, Т.Р Сайтбаев ва С.Н. Гордеев *тезкор-қидирув тадбирларига* «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунда мустаҳкамланган разведик излов хусусиятига эга бўлган, ваколатли субъектлар томонидан нормативхукуқий ҳужжат талабларига мувофиқ ўтказиладиган ҳамда асосан ноошкора восита ва усувларни ошкора восита ва усувлар билан уйғунлаштирган ҳолда қўллашга асосланган ҳамда тезкор-қидирув фаолияти масалаларини ҳал қилиш учун зарур фактик маълумотларни бевосита аниқлашга қаратилган чора ва ҳаракатлар тизими» [12, 68-б.] сифатида таъриф беришган.

В. Каримов: «*Тезкор-қидирув тадбирлари* — тезкор-қидирув фаолиятининг таркибий қисми бўлиб, ваколатли субъектлар томонидан қонунда белгиланган асослар ва шартларга биноан ошкора ва ноошкора усува воситалар уйғунлигида ўтказиладиган, тезкор-қидирув фаолиятининг вазифаларини бажаришга йўналтирилган ўзаро муштарак тадбирлар мажмуидир» [1, 19-б.], деб изоҳлаган.

А.Е. Чечетин эса *тезкор-қидирув тадбирларига* «тезкор-қидирув фаолияти тўғрисидаги қонун билан белгиланган ваколатли субъектлар томонидан нормативхукуқий ҳужжатлар талабларига мувофиқ тезкор-қидирув фаолияти вазифаларини ҳал этиш учун зарур бўлган фактларни бевосита аниқлаш ва улардан фойдаланишга қаратилган, ошкора восита ва усувлар билан бирга асосан ноошкора восита ва усувлардан фойдаланиб ўтказиладиган ҳаракатлар» [13, 21-б.], деб таъриф берган.

Биз юқорида келтирилган олимларнинг тезкор-қидирув тадбирларига

берган таърифларини таҳлил қилиш орқали тушунчаларни ёритишида тезкор-қидирав тадбирларининг айрим элементлари ёки хусусиятларини эътибордан четда қолдирганикларига гувоҳ бўлдик. Фикримизча, мазкур таърифлар тезкор-қидирав тадбирларининг моҳиятини тўлиқ тушуниш ва ёритишига имкон бермайди.

«Тезкор-қидирав тадбирлари» тушунчасига таъриф беришида асосий эътиборни тезкор-қидирав тадбирларининг элемент ва хусусиятларига қаратиш, зарур деб ҳисоблаймиз.

Тезкор-қидирав тадбирлари — қонун талабларидан келиб чиқиб, қуидаги асосий элементлардан иборат бўлиши лозим: обьект; субъект; мақсад; ташкилий чора-тадбирлар; мазмун.

Тезкор-қидирав тадбирларининг ўзига хос хусусиятлари қуидагилар:

- қонун билан белгиланганлиги;
- фақат ваколатли субъектлар томонидан амалга оширилиши;
- қонунда белгиланган асос ва шартларга биноан ўtkазилиши;
- ошкора ва ноошкора куч, восита, усуллардан фойдаланган ҳолда ўтказиш мумкинлиги;

тезкор-қидирав фаолияти вазифаларини ҳал қилиш мақсадида зарур бўлган маълумотларни аниқлаш ва улардан фойдаланишга қаратилган бўлиши [14, 74-б.].

Тезкор-қидирав тадбирларининг элементлари ва хусусиятлари таҳлилидан келиб чиқиб, назаримизда, тезкор-қидирав тадбирларига қуидагича таъриф берилса, мақсадга мувофиқ бўлади:

«Тезкор-қидирав тадбири – «Тезкор-қидирав фаолияти тўғрисида»ги қонунга мувофиқ ваколатли субъектлар томонидан белгиланган тартибда тезкор-қидирав фаолияти вазифаларини ҳал этиш учун зарур бўлган фактик маълумотларни бевосита аниқлаш, олиш ва улардан фойдаланиш мақсадида ошкора ва ноошкора куч, восита, усулларни қўллаб ўтказиладиган ҳаракатлар мажмуи».

Шундай қилиб, қонунчилик техникасига кўра янги қабул қилинаётган

қонунларда соҳага тааллуқли асоси йтушунчаларнинг мазмуни очиб берилаётганлиги, хуқуқшунос олимлар томонидан «тезкор-қидирав тадбирлари» тушунчасининг айрим ҳолларда нотўғри талқин этилишига барҳам бериш ҳамда амалиётчи ходимларнинг фаолиятида юзага келиши мумкин бўлган турли ҳолатларга аниқлик киритиш мақсадида, Ўзбекистон Республикасининг «Тезкор қидирав фаолияти тўғрисидаги қонун»га асосий туш унчалар деб номланган 31-моддасини қўшиб, унда тезкор-қидирав тадбирлари тушунчасига таъриф бериш зарур деб хисоблаймиз.

Мазкур таклифларнинг амалдаги қонунчиликда ўз ифодасини топиши хуқуқий бўшлиқларни тўлдириб, қонунийликка риоя этилиши ҳамда инсон хуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари таъминланишига хизмат қиласди. Шу билан бирга, соҳа олимлари орасида «тезкор-қидирав тадбирлари» тушунчаси билан боғлиқ келишмовчиликларни бартараф этишга ёрдам беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР / ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. *Каримов В.Г.* Тезкор-қидирав фаолиятини такомиллаштиришнинг назарий ва хуқуқий жиҳатлари // Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси. — 2019. — № 3.

2. *Фирсов О.В.* Правовме основм оперативно-розмскнмх мероприятий: Учеб. пособие. — М.:Норма-ИНФРА-М., 2011.

3. Якубов, Х. Ш. (2023). ТЕЗКОР ЭКСПЕРИМЕНТ ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ТАДБИРИНИНГ ТУШУНЧАСИ. Лучшие интеллектуальные исследования, 11(5), 172-186.

4. *Горяинов К.К.* Федеральний закон «Об оперативно-розмской

деятельности»: Комментарий / К.К. Горяинов, Ю.Ф. Кваша, К.В. Сурков. — М., 1997.

5. Теория оперативно-розмской деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. — М., 2010.

6. Бобров В.Г. Понятие оперативно-розмского мероприятия. Основания и условия проведения оперативно-розмских мероприятий: Лекция. — М., 2003.

7. Ривман Д.В. Комментарий к Федеральному закону «Об оперативно-розмской деятельности». — СПб., 2003.

8. Халиков А.Н. Правовые основы оперативно-розмской деятельности: Курс лекций. — М., 2007.

9. Шумилов А.Ю. Курс основ оперативно-розмской деятельности: Учебник для вузов. 3-е изд., доп. и перер. — М., 2008.

10. Закурлаев А.К., Пулатов Ю.С. Тезкор-қидибув фаолияти: Ўқув қўлланма — Т., 2014.

11. Ўзбекистон Республикасининг «Тезкор-қидибув фаолияти тўғрисида»ги қонунига шарҳ / А.А. Ҳамдамов, Т.Р. Сайтбаев, С.Н. Гордеев ва бошқ. — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015.

12. Чечетин А.Е. Актуальне проблемм теории оперативно-розмских мероприятий. — М., 2006.

13. РАХИМХЎЖАЕВ, Р. (2021). ЎЗБЕКИСТОНДА ТЕЗКОР-ҚИДИБУВ ТАДБИРЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ, 2(3), 71-76.

14. Raximxo'jayev, R. N. J. (2021, May). SOME ASPECTS OF QUICK-SEARCH ACTIVITIES. In Archive of Conferences (Vol. 24, No. 1, pp. 38-39).